

प्रस्तावना

खंडकाव्य (म्हणजे दीर्घ कथाकाव्य) हा सनातन ललित वाड.मयप्रकार आहे. प्राचीन मराठीतील वाड.मय प्राधान्याने पद्यात आहे. त्याला अपवाद काय तो बखरीचाच परंतु अर्वाचिन काळात मुद्रण सुलभतेमुळे कथा, कादंबरी, नाटक इ. कथानिवेदनाचे गद्य वाड.मय प्रकार आहेत. त्यांचा विकास व विस्तार होत असताना खंडकाव्याची निर्मिती होऊ लागली.

1850 ते 1950 या शतकात जवळ जवळ तीनशेपर्यंत स्वतंत्र खंडकाव्ये प्रसिद्ध झाली. कवी अनिलांनी 1940 मध्ये "भग्नमूर्ति" हे खंडकाव्य निर्माण केले. "प्रेम आणि जीवन" (1935), भग्नमूर्ति (1940), निर्वासित चिनी मुलास (1943) अशा तीन कथारहित चिंतनिका मुक्तछंदात रचल्या आहेत. त्यांनी आपले मानवतावादी व पुरोगामी विचार या खंडकाव्यातून व्यक्त केले आहेत.

विषय निवडीमागील भूमिका

या विषयाकडे वळण्यापूर्वी माझी भूमिका स्पष्ट करणे अत्यंत गरजेचे आहे. माझे शिक्षण हे लगनानंतरचे आहे. मी बी.ए. बहिस्थ केले व एम्.ए. सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड येथे केले. एम्.ए. ला असताना कॉलेजमध्ये आम्हाला प्रा. डॉ. कन्हैया कुंदप "अर्वाचिन मराठी वाड.मयाचा अभ्यास" (1800 ते 1975) हा विषय शिकवत असत. ते जेव्हा लेक्चर घेत तेव्हा बोलण्याच्या ओघात एम्.फिल्. च्या विषयासंबंधी जाता जाता सांगत. त्यातूनच मला याविषयाचा अभ्यास करण्याची इच्छा निर्माण झाली. मला एम्.ए. ला प्रथम श्रेणी मिळाली. त्यामुळे पुढे एम्.फिल्. करण्याचा विचार मनात आला व मला एम्.फिल्. साठी प्रवेश मिळाला.

या लघुप्रबंधासाठी मला मदत करणारे बरेच जण आहेत. मला या खंडकाव्याचा अभ्यास करताना जमते की नाही असे वाटत होते, परंतु मला लाभलेल्या मार्गदर्शिका प्रा. श्रीमती डॉ. सुमन पाटील यांनी माझ्या मनामध्ये असणारी चिंता दूर करून अभ्यासाची प्रेरणा निर्माण केली.

येथील कॉलेजचे ग्रंथपाल श्रीयुत भोसले सर, त्याचप्रमाणे ग्रंथालयातील इतर सेवक वर्गाने पुस्तकांची वेळोवेळी मदत केली. संदर्भ ग्रंथ मिळवून दिले. तसेच प्रा. सूर्यमाला जाधव यांनीही मला लिखाणासाठी लागणाऱ्या संदर्भग्रंथाची मदत केली.

प्रा. डॉ. कन्हैया कुंदप सरांनी मला लिखाणासाठी प्रोत्साहन दिले. मला लाभलेल्या मार्गदर्शिका प्रा. डॉ. सुमन पाटील यांनी अतिशय जागरूकपणाने मी केलेले लिखाण पाहून त्यावर मार्गदर्शन केले.

कवी अनिलांच्या खंडकाव्याची संदर्भग्रंथामध्ये मिळणारी माहिती पुरेशी नव्हती. त्यामुळे मी "मुंबई मराठी ग्रंथ संग्रहालय" दादर व पुणे येथील "जयकर ग्रंथालय" येथे जावून तेथील पुस्तके, नियतकालिके, वर्तमानपत्रातील लेख मिळविले. त्यांचा मला फार उपयोग झाला. तेथील ग्रंथालयीन सहकार्याबद्दल व सेवकांनी केलेल्या सहकार्याबद्दल अत्यंत आभारी आहे.

तसेच वेणूताई चव्हाण कॉलेज, कराड येथील मराठी विभागप्रमुख प्रा. अविनाश भडकमकर सर यांनीही त्यांची वैयक्तिक पुस्तके देऊन मदत केली. त्यांची मी अत्यंत आभारी आहे.

त्याचप्रमाणे माझे पती प्रा. सी.बी. धर्मे व माझा भाऊ प्रा. अजित शिन्दे यांनी मला प्रोत्साहन देऊन खूपच मदत केली. वर उल्लेखलेल्या सर्व प्राध्यापकांची, ग्रंथालयीन सेवकांची मी हार्दिक ऋणी आहे.

कांचन राजाराम पिसाळ
(सौ. कांचन चंद्रकांत धर्मे)